

RECENZJA

rozprawy doktorskiej **mgr Anny Zalewskiej** zatytułowanej: *Bariery w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej* napisanej pod kierunkiem
dra hab. Macieja Bernasiewicza, prof. UŚ

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Anny Zalewskiej jest ciekawa i poznawczo wartościowa. Podjęta przez Doktorantkę problematyka barier w relacjach rozwodzących i rozstających się rodziców jest aktualna na tle zachodzących przemian społeczno-kulturowych. Rozwodzący się małżonkowie mogą doświadczać kumulacji emocji, które zwykle przekładają się na występujące między nimi konflikty i walkę o różne kwestie, w tym również o opiekę nad dziećmi. Rozwód powoduje ustanie małżeństwa, a nie rodzicielstwa. Z jednej strony możemy mówić zatem o ciągłości rodzicielstwa, a z drugiej wypełnianie zadań rodzicielskich ulega pewnej zmianie. Zależą one w dużej mierze od przyjętych przez rozwodzących się małżonków ustaleń dotyczących opieki nad dzieckiem. Okres po rozwodzie staje się więc istotny w tworzeniu nowych realiów pełnienia ról rodzicielskich. Dla niektórych par, jak czytamy w dysertacji, sytuacja ta dzieje się w atmosferze skrajnego konfliktu, co powoduje, że rodzice nie są w stanie współpracować. Taki początek jednak nie musi w pełni warunkować kształtu przyszłego rodzicielstwa. Proponowana przez Autorkę dysertacji koncepcja warsztatów może okazać się pomocna w rozwiązywaniu tego problemu.

Rozprawa składa się z wprowadzenia i czterech komplementarnych rozdziałów: dwóch określających ramy teoretyczne dysertacji (65 stron); rozdziału metodologicznego (17 stron) i rozdziału prezentującego analizę materiału empirycznego wraz z wnioskami (71 stron) oraz zakończenia (w sumie 165 stron). Całość zamyka obszerna bibliografia, zawierająca wiele ważnych pozycji polskich, jak i obcojęzycznych oraz aneks, w którym między innymi został szczegółowo przedstawiony program warsztatów dla rozstających się rodziców. Nazwy rozdziałów i podrozdziałów adekwatnie odzwierciedlają zawartość

merytoryczną pracy, a narracja prowadzona jest prawidłowo, co sprawia, że pracę czyta się dobrze.

We wstępie Doktorantka przybliży przedmiot własnych zainteresowań badawczych, uzasadniając motywy podjęcia tematu. Wynikały one nie tylko z ciekawości poznawczej i niedostatku prowadzonych analiz empirycznych w tym obszarze, ale również wiązały się z praktyką zawodową w zakresie bycia obserwatorem „widzeń” rodziców z dziećmi, które były organizowane na zlecenie sądu. Doświadczenia zawodowe pozwoliły Autorce dysertacji dostrzec nową optykę analizowanego zagadnienia, w konsekwencji czego zrodził się pomysł przeprowadzenia badań oraz na podstawie uzyskanych wyników – przygotowania warsztatów dla rozstających się rodziców.

Rozważania teoretyczne otwiera rozdział poświęcony trudnościom, jakie towarzyszą rozstającym się rodzicom. Doktorantka rozpoczyna tę część od pogłębionego opisu i wyjaśnienia zagadnienia komunikacji i barier występujących w jej obrębie, dalej przybliży konflikty i metody ich rozwiązywania w odniesieniu do rozstających się par. Ciekawym wydaje się być włączenie do opisu barier w komunikacji dorobku naukowego o zaburzeniu rozwojowym, jakim jest spektrum autyzmu. W tej części pracy Autorka nakreśla również rozwiązania prawne dotyczące rozstań, rozwodów i kontaktów z dziećmi, w oparciu o istniejące rozwiązania prawne, wynikające z kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Doktorantka nie włącza w obszar swoich rozważań treści związanych z modelem opieki naprzemiennej, który cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród rozstających się rodziców. Być może wynika to z faktu, iż model ten wciąż nie został jasno zdefiniowany w przepisach prawnych. Brak opisu opieki naprzemiennej w pracy tłumaczy również problematyka pracy, w której uwaga Badaczki skupiona jest na rozstających się rodzicach, pozostających w silnym konflikcie; a jednym z warunków zastosowania opieki naprzemiennej jest dobra współpraca przebiegająca między rozstającymi się rodzicami. Niemniej jednak ciekawe byłoby poznanie stanowiska Doktorantki w tym temacie, gdyż jak pokazują badania Bente i Gunnar Öbergs, zagadnienie to jest wielowymiarowe i ukazuje zarówno liczne korzyści dla dziecka, jak również trudności wynikające z zastosowania tego modelu opieki nad dzieckiem po rozwodzie. W prowadzonych rozważaniach Autorka poświęca dużo uwagi mediacjom. Znajduje to swoje uzasadnienie, gdyż to rozwiązanie prawne służy porozumiewaniu się stron będących w konflikcie, m.in. okołorozwodowym. Metafora, którą mediatorzy często stosują w pracy z rodzicami w sytuacji rozwodu, to budowanie mostów przez rodziców, tak aby ich dziecko mogło się swobodnie przemieszczać z jednej

rodzicielskiej wyspy na drugą. Jeśli to się nie powiedzie, konsekwencje zachowań rozstających się rodziców, o których pisze Doktorantka w ostatniej części tego rozdziału, mogą być szczególnie trudne dla dzieci.

W pierwszym rozdziale Autorka zaprezentowała szerokie spektrum stanowisk i koncepcji pojmowania barier w relacjach rozstających się rodziców, opierając je na bogatej literaturze polskiej i anglojęzycznej zaczerpniętej z dorobku nauk społecznych. Szczególne znaczenie nadała koncepcjom psychologicznym i rozwiązaniom prawnym, co znajduje swoje uzasadnienie, biorąc pod uwagę proponowaną problematykę badań. Pewien niedosyt budzi jednak brak włączenia do rozważań teoretycznych bogatego dorobku pedagogów z obszaru pedagogiki społecznej i pedagogiki rodziny, np. prace Stanisława Kawuli, Józefy Brągiel, Andrzeja W. Janke, Anny Błasiak.

W rozdziale drugim zaprezentowane zostały trzy teorie naukowe (teoria poliwalna, teoria behawioralna, teoria poznawcza), które wyjaśniają możliwe przyczyny pojawiania się barier w relacjach międzyludzkich, a także znajdują zastosowanie w rozwiązywaniu konfliktów między ludźmi. Wybór tych teorii jeszcze mocniej ujawnia perspektywę psychologiczną nakreśloną w pracy. Autorka szczegółowo i wyczerpująco opisuje każdą z wybranych teorii, przekonująco uzasadniając zasadność ich wyboru w odniesieniu do podjętego tematu pracy. Jak wynika z dalszej części pracy, teorie te jednak bardziej znajdują swoje zastosowanie na etapie konstruowania programu warsztatów (por. cel praktyczny badań), niż w odniesieniu do celu teoretycznego badań, jakim było poznanie czynników zaburzających komunikację między rozstającymi się rodzicami oraz do analizy uzyskanego materiału empirycznego. Zastanawiam się również, czy nie zasadne byłoby włączenie do rozważań teoretycznych w tej części pracy, kategorii wsparcia społecznego w ujęciu Stanisława Kawuli oraz Mikołaja Winiarskiego. W pedagogice społecznej rolę wsparcia społecznego widzi się najczęściej w kontekście sił społecznych, a w koncepcji Kawuli – jako niezbywalny składnik „spirali życzliwości”. Myśl ta zakłada ukształtowanie korzystnej sieci społecznego wsparcia sprzyjającej rodzinie, która na przykład doświadcza rozvodu. Proponowany program warsztatów niewątpliwie wpisuje się w taką sieć wsparcia, pomagając rozstającym się rodzicom, będącym w sytuacji konfliktu przejść przez trudy i stresy tej sytuacji. Autorce pozostawiam decyzję o włączeniu koncepcji wsparcia społecznego do rozważań teoretycznych, gdyby planowała opublikowanie wyników prowadzonych analiz.

W rozdziale trzecim Doktorantka prezentuje etapy procesu badawczego i ukazuje przyjęte rozstrzygnięcia metodologiczne. W pracy sięga do metodologii badań jakościowych.

Wybór podejścia metodologicznego uważam za trafny i poprawnie zrealizowany. W pracy prawidłowo sformułowano cel i problemy badawcze, wyróżniając problem główny, który brzmi: Jakie bariery występują w relacji rozstających się rodziców?, oraz sześć problemów szczegółowych. W dalszej kolejności Autorka dysertacji wskazuje swoje instrumentarium badawcze, tj. metodę wielokrotnego studium przypadku i techniki: obserwacji i analizy dokumentów. Właściwie uzasadnia ich wybór, a także prawidłowo i zgodnie ze standardami określa wielkość próby i kryteria doboru próby do badań. Warty docenienia jest również fakt, iż prowadzone badania były czasochłonne i rozłożone w czasie. Znaczące dla oceny procedury badawczej może być także to, iż Doktorantka dość szczegółowo opisuje przebieg badań oraz towarzyszące jej refleksje. Występując w podwójnej roli – osoby zaangażowanej zawodowo w badane zjawisko i badaczki – można stykać się z licznymi pytaniami i wątpliwościami o rzetelność i obiektywizm prowadzonych badań. Doktorantka podejmując się próby refleksyjnego i świadomego doświadczania siebie jako osoby odpowiedzialnej za proces badawczy bardzo dobrze wykonała to zadanie. Wyznaczała granice poruszania się w postępowaniu badawczym, odnosząc się do aspektów etycznych w badaniach jakościowych. Starania Autorki dysertacji o wysoką jakość badań ujawniły się również w zastosowanej triangulacji – na poziomie technik badawczych oraz analizy danych.

Analiza materiału empirycznego podporządkowana została strukturze pola problemowego, co czyni ją przejrzystą i logiczną. Autorka dokonuje pogłębionej analizy fragmentów badań, odwołując się do treści zawartych w rozdziale pierwszym. Właściwie ilustruje prowadzoną analizę fragmentami badań. Zbyt mało jest jednak w interpretacji wyników badań odniesień do przyjętego modelu teoretycznego (teorii opisanych w rozdziale drugim), który w badaniach jakościowych nie tyle kieruje procesem gromadzenia danych, czy dążenia do potwierdzenia wyjściowych teorii, co raczej pozwala otworzyć się na dane empiryczne, dzięki czemu wybrane teorie mogą być uzupełniane, relatywizowane, czy nawet kwestionowane. Niemniej jednak założony cel rozpoznania czynników, które mogą być barierami w relacjach rozstających się rodziców udało się zrealizować. W wyniku przeprowadzonej analizy empirycznej powstała oryginalna, autorska typologia tych barier. Badaczka wyodrębnia następujące grupy barier: bariery systemowe, bariery związane z osobowością rodziców, ich cechami i zaburzeniami, bariery związane z zachowaniami rodziców i dzieci oraz bariery związane z innymi osobami (s. 155). Jest to ciekawa koncepcja, która stała się pomocna w konstruowaniu założeń programowych projektowanego warsztatu.

Praca kończy się opisem programu warsztatów dla rozstających się rodziców, szczególnie ukierunkowanym na pokonywanie barier komunikacyjnych. Warsztaty dla rozwodzących się rodziców, nie tylko pozostających w silnym konflikcie, ale również chcących odnaleźć się w roli rodzica po rozstaniu, nie są powszechną praktyką w polskich realiach. Mają one raczej charakter wyspowy, koncentrując się głównie w dużych miastach i aglomeracjach. Brakuje również badań ewaluacyjnych dotyczących skuteczności i trafności prowadzonych działań, których celem jest wspieranie rozstających się rodziców. Dlatego pomysł mgr Anny Zalewskiej, aby stworzyć warsztaty dla rodziców po rozwodzie, podczas których będą uczyć się, jak współpracować, również w sytuacji konfliktu, uważam za niezwykle ważny i potrzebny do zastosowania w praktyce. Zachęcałabym Doktorantkę do tego, aby po pierwszych próbach implementacji warsztatów, podjęła się starań przeprowadzenia badań ewaluacyjnych, na podstawie których można by dowiedzieć się, jak proponowane zajęcia warsztatowe oddziałują na ich uczestników, czy udaje się rozwiązywać zachowania problemowe, jakie są odroczone efekty tych oddziaływań. Wnioski z poprawnie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych, świadczące o poprawie wypełniania ról rodzicielskich przez rodziców po rozwodzie, pozwoliłyby wpisać warsztat do grupy programów modelowych, a to mogłoby sprawić, że projektowane działania stałyby się bardziej powszechną praktyką. Kształtowanie nowych kompetencji rodzicielskich po rozwodzie jest bowiem ważnym zagadnieniem, biorąc pod uwagę statystyki rozwodowe w Polsce.

Konkluzja

Rozprawa doktorska od strony formalnej, merytorycznej i metodologicznej napisana jest poprawnie. Wprawdzie badania w obszarze funkcjonowania rodzin doświadczających rozwodu obejmują szerokie spektrum rozważań nad tą problematyką, jednak jak dotąd zagadnienie barier w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej nieczęsto stanowiło przedmiot podejmowanych analiz. W związku z tym dysertacja, wpisująca się w model badań jakościowych, jest przedsięwzięciem ważnym i wypełnia lukę w istniejących badaniach pedagogicznych. Rezultat badań w postaci nowej wiedzy stanowi wkład w rozwój nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, szczególnie w subdyscyplinach pedagogika społeczna oraz pedagogika rodziny.

Zrealizowany przez Doktorantkę projekt badawczy – zarówno na poziomie analizy teoretycznej, jak i przeprowadzonej procedury badawczej, wskazuje na liczne umiejętności mgr Anny Zalewskiej, świadczące o byciu refleksyjną Badaczką. Co warto podkreślić, Autorka sama będąc praktykiem, posiada nie tylko rozległą wiedzę na temat pracy z rozstającymi się rodzicami w sytuacji konfliktu, ale także zachowuje niezbędny w badaniach naukowych dystans, bez którego trudno mówić o rzetelnej i konstruktywnej analizie. Na uwagę zasługuje oryginalność podjętego tematu badawczego, który ujawnił nowe oblicza barier w relacjach rozstających się rodziców. Na koniec pragnę zaznaczyć, iż wszelkie uwagi i sugestie zawarte w recenzji w niczym nie umniejszają walorów poznawczych pracy i traktuję je jako zaproszenie do dyskusji oraz ewentualnego uwzględnienia ich, gdyby była planowana monografia, bo treści w niej zawarte niewątpliwie zasługują na takie upublicznienie.

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia, stwierdzam, że opiniowana rozprawa Pani mgr Anny Zalewskiej, napisana pod kierunkiem dra hab. Macieja Bernasiewicza, prof. UŚ, spełnia wymagania stawiane rozprawie doktorskiej w Ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. (art. 187). W związku z tym opowiadam się za przyjęciem dysertacji i wnioskuję o dopuszczenie Pani Magister Anny Zalewskiej do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Olsztyn, 30 maja 2023 r.

Małgorzata Ciczowska-Giedziun